

Теоретичні аспекти формування професійних якостей майбутніх дефектологів

М. М. Кононова

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: meershaum@ukr.net

Paper received 07.02.19; Accepted for publication 12.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-08>

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан дослідження проблеми формування професійних якостей майбутнього дефектолога. Посилаючись на модель фахівця, визначено соціальні ролі, основні види та умови діяльності дефектолога; представлено загальну характеристику професійно важливих якостей фахівця. Розглянуто психолого-педагогічні умови та освітні технології формування професійних якостей майбутнього дефектолога. Зазначено проблемні питання, які потребують вирішення.

Ключові слова: майбутній дефектолог, модель фахівця, професійні якості, психолого-педагогічні умови, освітні технології.

Вступ. Якісне вирішення проблем навчання різних категорій дітей з особливими потребами, знаходиться у прямій залежності від рівня підготовки спеціалістів-дефектологів. Очевидною стає необхідність підготовки фахівців нової генерації, здатних здійснювати специфічну професійну діяльність у нових умовах.

Серед завдань, які потребують першочергового вирішення постають завдання класифікації професійних, соціальних і особистісних вимог до студентів дефектологічних спеціальностей; розроблення програми особистісно-професійного розвитку студентів у процесі підготовки до роботи з дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку.

Стислий огляд публікацій з теми. Професійна придатність дефектолога не зводиться лише до рівня академічної підготовки і академічної успішності. Зміст підготовки дефектологів, зміст навчання, має накладатися на їх індивідуальні особливості, формувати і розвивати окремі риси, якості особистості.

Показники професійної діяльності, професійне спілкування, особистість професіонала і результати його праці виступають у вигляді об'єктивно необхідних знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів.

Теоретико-методологічні основи формування професійних якостей дефектологів закладені працями Л. Аксенової, Б. Архипова, Л. Белякової, Г. Коберник, О. Колишкіна, С. Миронової, Н. Назаровою, Ф. Рау, А. Рацула, В. Синьова, І. Шишової, В. Шевчук, Т. Янаданової та інших науковців.

На думку С. Миронової національна система вищої освіти в Україні має спиратись на державні стандарти, в яких одним із головних орієнтирів має бути модель спеціаліста. Аналіз літературних джерел і офіційних документів дозволив С. Мироновій зробити висновок про відсутність в Україні моделі щодо педагогів-дефектологів та необхідність формулювання і наукового обґрунтування такої моделі [4].

На думку А. Маркової, професіограма (або модель спеціаліста), може розглядатися з двох позицій: 1) як модель діяльності спеціаліста; 2) як модель особистості спеціаліста. Модель особистості спеціаліста, або психограма, включає: опис сукупності професійних та особистісних якостей спеціаліста, які забезпечують успішне виконання задач; напрями самоосвіти та са-

морозвитку працівника [3, с. 230-231].

В професіограмі, розробленій С. Мироновою, визначені й описані соціальні ролі педагога-дефектолога, через виконання яких спеціаліст реалізує соціальні функції, висунуті суспільством до цієї професії та представлені об'єктивізовані вимоги до його особистості та діяльності.

Ми солідаризуємося з думкою науковців, що як система вимог до спеціаліста, модель слугує основою для перебудови навчального процесу згідно особливостей кваліфікаційної характеристики зі спеціальності, надає можливість передбачити конкретні шляхи, засоби, критерії професійної підготовки та розробляти конкретні програми з формування особистості майбутнього професіонала, формування його професійної культури [3; 4].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, аспекти формування професійних якостей вчителя-дефектолога висвітлені недостатньо й потребують подальшого обґрунтування.

Метою статті є аналіз сучасного стану дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх дефектологів та основні тенденції її розвитку. Для загальної характеристики спеціальності дефектолог, посилаючись на модель фахівця, необхідно визначити низку ознак, які дадуть можливість висвітлити те особливе, що відрізняє її від інших педагогічних спеціальностей; розглянути соціальні ролі, професійні обов'язки та основні види діяльності дефектолога. Важливим є визначення комплексу психолого-педагогічних умов ефективності формування професійної якостей майбутнього дефектолога.

Методи: аналіз науково-методичної літератури, педагогічне спостереження.

Результати та їх обговорення. У рамках кожної професії існують різні види занять, іменовані спеціальностями. Так, наприклад, професія вчителя включає ряд спеціальностей: вчитель української мови, вчитель математики, вчитель фізичної культури тощо. У державних документах та роботах спеціалістів, враховуючи вимоги суспільства до даної професії, визначено соціальні ролі вчителя-дефектолога: вчитель, вихователь, фахівець з корекції, психолог (спеціальний), реабілітолог, дослідник, пропагандист, консультант, помічник.

Різними дослідженнями робилися спроби визначити сутність праці дефектолога та вимоги до його особистості. Результати вивчення даної проблеми науковцями С. Мироною, О. Колишкіним, свідчать, що професійна діяльність вчителя-дефектолога включає взаємодію таких видів діяльності, як реабілітаційна, соціально-педагогічна, консультативно-діагностична, психотерапевтична. Особливі вимоги, наголошують учені, висуваються до корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки вона є специфічною у діяльності дефектолога та є вирішальним фактором розвитку й навчання дитини [2; 4].

Педагоги-дефектологи виконують свої професійні обов'язки у сфері освіти, соціального захисту, охорони здоров'я; у спеціальних закладах освіти і в закладах з інклюзивним навчанням; у нових структурах системи соціальної підтримки дітей.

У розвиток уявлень про професійні якості дефектолога значний внесок зробив Х. Замський. Він у своїх наукових працях відобразив зміни вимог до дефектолога на різних етапах розвитку суспільства, а його учениця А. Живіна розкрила ті знання, вміння та якості, яким повинен був володіти дефектолог у середині 1970-х р.р. Дослідниця зауважила, що мистецтво педагога-дефектолога полягає в умінні розбудити у дітей допитливість [6].

Ф. Рау виділяє такі необхідні для фахівців спеціальної освіти професійні якості: фізична витривалість, опірність інфекційним захворюванням, відсутність дефектів мови та значного зниження зору, психічне здоров'я. Найважливіші риси професійного характеру за Н. Назаровою: доброта, відповідальність, терпіння, здатність до емпатії, енергійність, захопленість своєю роботою, пошана і любов до своїх вихованців, професійна чесність і порядність [6]. Отже, Ф. Рау акцентує увагу на фізичному і психічному стані, а Н. Назарова – на особистісних чеснотах педагога спеціальної освіти.

Зазначимо, серед тих, хто обрав фах дефектолога, логопеда, психолога (спеціального психолога) дуже часто звучить мотив допомоги людям, можливості дарувати тепло своєї душі. Їх особистість стає одним з основних інструментів в обраній професії. Допомогаючи, такі люди відчувають свою необхідність іншим.

Підкреслимо, що робота дефектологів здійснюється в таких умовах, що на них діє комплекс несприятливих виробничих факторів різної природи, нервово-емоційного напруження, високої відповідальності: постійно притаманне робочим ситуаціям відчуття новизни; велика кількість контактів з дітьми з психофізичними порушеннями, їх рідними, постійне зіткнення з чужими проблемами та чужим боєм, з негативними емоціями; підвищені вимоги до професійної компетентності фахівця спеціальної освіти, самовіддачі; відповідальність за підопічних; постійне включення в діяльність вольових процесів.

Також до дефектологів ставляться високі вимоги рідними та близькими дітей з порушеннями психофізичного розвитку, колегами. Звертаючись до спеціалістів, батьки очікують їх зацікавленості, уваги, бажання зрозуміти і допомогти, терпимості та доброзичливості, не завжди відповідаючи взаємністю, що приво-

дить до виникнення так званого асиметричного спілкування. Наприклад, стосунки між дефектологом та клієнтом (дитиною з порушеннями психофізичного розвитку та її батьками) вважаються в основному «доповнючими»: спеціаліст повинен приділяти увагу, піклуватися і «вкладати» іноді більше, ніж батьки дитини. Тобто, обидві сторони будують своє спілкування, виходячи з різних позицій та перспектив.

Тож, особливого значення набуває психологічна готовність майбутніх дефектологів до роботи з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку різної нозології, яка визначається певними факторами: внутрішньою готовністю до роботи з людьми з «хворим тілом» і змінним психоемоційним станом; усесторонньою обізнаністю з психологічними, емоційними та поведінковими реакціями дітей з особливими освітніми потребами; здатністю витримувати тривале психоемоційне навантаження.

Не випадково Януш Корчак нагадував, що педагог повинен піднятися до духовного світу дитини, а не опуститися до нього. Наприклад, дефектологи, виважено оцінюючи учнівський контингент спеціальних шкіл-інтернатів різного типу, в передуспім повинні відзначити його різноманітність.

На думку В. Сухомлинського «...без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захопленень, здібностей, нахилів – немає виховання» [9].

Тож, доречним буде згадати, що виховання, особливо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, – це не усунення недоліків, а зміцнення всього позитивного.

Імпонує позиція А. Рацула та І. Шишової, які зазначають, що результати діяльності вчителів-дефектологів можна порівняти із казкою, коли відступають прикросці і дитина може жити нормальним дитячим життям – грати і вчитися, спілкуватися з батьками і товаришувати з ровесниками, виступати на шкільній сцені, майструвати і малювати, готуватися бути потрібною своїй державі людиною [7].

Науковці В. Синьов та Г. Коберник у своїх дослідженнях підкреслюють, що особистість дефектолога має відповідати низці вимог, серед яких: володіння системою знань загальної, вікової, педагогічної та спеціальної психології; володіння знаннями і вміннями відповідно до спеціалізації; володіння певними особистісними якостями, що необхідні для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями; володіння суб'єктивними характерологічними рисами (педагогічна чуйність, терпіння, наполегливість у досягненнях); високий рівень оволодіння технікою вербального спілкування. На думку вчених, важливе значення має моральна, етична культура дефектолога, його організованість і громадянська зрілість [8].

Дослідниця В. Шевчук виділяє такі характерологічні особливості, якими має володіти вчитель-дефектолог для створення позитивного іміджу власної професії: *професійні якості*: педагогічна делікатність та толерантність; креативний підхід до вирішення задач, вміння діяти в складних, непередбачуваних робочих ситуаціях новизни та знаходити ефективні виходи з них; здатність підтримувати довірливі відносини з різними категоріями клієнтів; висока працездатність; *соціальні потреби* в спілкуванні та взаємодії з

усіма учасниками навчально-виховного процесу; *соціально і професійно-педагогічну спрямованість; високі інтелектуальні показники*: спостережливість, логічність, креативність, критичність мислення, прогностичність; *емоційно-вольові особливості*: постійне включення в діяльність вольових процесів; здатність витримувати тривале психоемоційне навантаження; високий рівень самоконтролю; рівноваженість; наполегливість; здібність організовано й рішуче вирішувати складні проблеми [10].

Для формування професійних якостей майбутніх дефектологів, на наш погляд, необхідно створювати спеціальні психолого-педагогічні умови, відкривати нові можливості, застосовувати інноваційні освітні технології.

Той факт, що студент – доросла людина, обумовлює звернення до надбань андрагогіки, у межах якої були сформульовані стрижневі принципи, що відрізняють навчання дорослих від дітей. Перш за все, дорослий учень повинен мати широкий вибір навчальних можливостей та діяльності. По-друге, студент має взяти на себе відповідальність за планування, впровадження і оцінювання власного навчання. По-третє, учіння повинно бути якомога міцніше пов'язаним з реальними умовами праці фахівця [5].

Навчально-виховний процес закладів вищої освіти включає не тільки навчання й організаційно-виховну діяльність дефектолога. Вагомим елементом даного процесу виступають педагогічні відносини викладача і студентів зі сферами постійного взаємозв'язку між ними в процесі спільної (навчальної, виховної, комунікативної) діяльності. Характер і стиль цих відносин має безпосередній і значний вплив на формування моральної зрілої особистості майбутнього спеціаліста.

Перехід у сферу формування особистості передбачає зміщення акцентів у розумінні сутності педагогічної освіти. Головним є не те, яка якість знань майбутнього вчителя, а які завдання поставив він перед собою в процесі навчання. Останнє потребує нових технологій професійно-педагогічної підготовки, орієнтованих на модифікацію суб'єктивного простору майбутніх спеціалістів, їхнього внутрішнього «я» через формування механізмів педагогічної рефлексії, професійного самоаналізу та саморегуляції. Фахівець спеціальної освіти – не тільки професійно спрямована система, а й система, що саморегулюється. Це виявляється у відчутті й усвідомленні «професійного «я». Воно включає в себе: образи «я» («я» в минулому, «я» в теперішньому, «я» в майбутньому), «Я-концепцію»[1].

В. Сухомлинський зазначає, що на основі самоспостереження, самоаналізу народжуються власні педагогічні ідеї. Чим більше вчитель вивчає й спостерігає досвід своїх старших колег, тим більшу потребу він має в самоспостереженні, самоаналізі, самовдосконаленні, самовихованні. Те, що відбувається й здійснюється сьогодні, в багатьох випадках можна оцінити через кілька років. Це одна з важливих закономірностей педагогічної праці. Вона змушує завжди думати про перспективу [9].

Тож, важливою складовою самовизначення дефектолога є високий рівень самопізнання, яке складається із самоспостереження відповідного рівня та адекватної самооцінки. Коли людина намагається вдивлятися в себе, аналізувати складові своєї особистості, перед нею безумовно відкриваються нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації.

Як стверджує Т. Яценко, самопізнання і самокорекція є необхідними передумовами у підготовці особистості до професійної взаємодії [11].

Тож, невід'ємною частиною особистісно-професійного розвитку є самовиховання особистості професіонала, яке має дві основні складові – високий рівень самоконтролю та постійне самовдосконалення.

Особливо значущі ці вміння в сфері діяльності вчителів, які працюють з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я, а саме – вчителів-дефектологів. Фахівцю спеціальної освіти необхідно знати свої сильні і слабкі сторони, постійно формувати в собі внутрішній стрижень особистісного зростання, яке є неодмінною умовою досягнення професіоналізму.

Означені складові навчання реалізуються, зокрема, через активні методи, які позначаються як освітні технології. Серед активних методів навчання дослідники виокремлюють авторський метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Метод АСПП, розроблений академіком НАПН України Т. Яценко у ракурсі психодинамічної теорії, являє собою «цілісну психолого-педагогічну систему, спрямовану на глибинне пізнання особистості» [11], що сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта навчання. Під час роботи у групі активного соціально-психологічного пізнання її учасники здобувають рефлексивні знання, які отримуються досвідним шляхом через актуалізацію власних емоційних переживань, інтелекту і поведінки. Ефективна результативність навчання обумовлюється когнітивним рівнем обробки отриманого групового матеріалу.

Висновки. Адже крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час навчання студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, формування її професійно важливих якостей. Здатність легко встановлювати контакти з різними категоріями дітей з порушеннями психофізичного розвитку та їх батьками, комунікабельність, спостережливість, емоційна стабільність, рефлексивність, розвинута емпатія – ті риси та якості, які мають бути обов'язковою складовою особистості дефектолога. На результати роботи здійснюють вплив також культура, духовність і моральність педагога.

Врахування означених методологічних орієнтирів сприятиме більшій виваженості в процесі особистісно-професійної підготовки сучасних дефектологічних кадрів. Вважаємо, що дослідження глибинно-психологічних особливостей майбутніх дефектологів в контексті методу активного соціально-психологічного пізнання є перспективним у напрямку формування їх професійно важливих якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Г. О. Пошук шляхів формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів при викладанні філологічних дисциплін / Г. О. Бондар // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Випуск 11. – 2005. – С. 123 – 128.
2. Колишкін О. В. Педагогічна деонтологія вчителя-дефектолога / О. В. Колишкін // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 4. – С. 429-437.
3. Маркова А. К. Психологія професіоналізму / А. К. Маркова. – М. : Знання. – 1996. – 308 с.
4. Миронова С. П. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту / автореф. дис. на здобуття ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / С. П. Миронова. – К., 2007. – 37 с.
5. Ларіна Т. В. Професійний розвиток учителя як педагогічна проблема (на матеріалі наукових досліджень США) / Т. В. Ларіна // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / За заг. ред. проф. С. І. Коваленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – №3. – 171. с. 145-149.
6. Проскурняк О. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / О. Проскурняк. – 2016, № 4 (58). – С. 408-415.
7. Рацул А. Б. Підготовка студентів педагогічного університету до інклюзивної освіти дітей із порушеннями розвитку [Електронний ресурс] / А. Б. Рацул, І. О. Шишова. – 2011. – Режим доступу : https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2011/2011_1_28.pdf
8. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології: навч. посібник для студ. ін-тів / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – К. : Вища школа. – 1994. 143 с.
9. Сухомлинський В. О. Виховання без покарань / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К. : Вища школа, 1980. – С. 343–347.].
10. Шевчук В. М. Особливості педагогічних функцій сучасного вчителя-дефектолога [Електронний ресурс] / В. М. Шевчук. – 2015. – Режим доступу:http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_do_svid_v_Ukraini/Shevchuk.pdf
11. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції / Т. С. Яценко // Активне соціально-психологічне навчання: Навчальний посібник. – К. : Вища школа, 2004.–679 с.

REFERENCES

1. Bondar H. O. Poshuk shliakhiv formuvannya humanistychnoho svitohliadu maibutnykh uchyteliv pry vykladanni filolohichnykh dystsyplin / H. O. Bondar // Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly. – Vypusk 11. – 2005. – S. 123–128.
2. Kolyshkin O. V. Pedahohichna deontolohiia vchytelia-defektoloha / O. V. Kolyshkin // Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2014. – № 4. – S. 429–437.
3. Markova A. K. Psihologiya professionalizma / A. K. Markova. – M. : Znanie. – 1996. – 308 s.
4. Myronova S. P. Kontseptualni osnovy pidhotovky vchytelia-defektoloha do korektsiinoi roboty u spetsialnykh zakladakh osvity / S. P. Myronova // Visnyk Lviv un-tu. Seriia pedahohichna. – 2003. Vyp. 17. – S. 9–24.
5. Larina T. V. Profesiinyi rozvytok uchytelia yak pedahohichna problema (na materialii naukovykh doslidzhen SShA) / T. V. Larina // Naukovi zapysky. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky (Nizhynskiy derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / Za zah. red. prof. Ye. I. Kovalenko. – Nizhyn : Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, 2008. – №3. – 171. s. 145-149.
6. Proskurniak O. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii / O. Proskurniak. – 2016, № 4 (58). – S. 408–415.
7. Ratsul A. B. Pidhotovka studentiv pedahohichnoho universytetu do inkluzyvnoi osvity ditei iz porushenniamy rozvytku [Elektronnyi resurs] / A. B. Ratsul, I. O. Shyshova. – 2011. – Rezhym dostupu: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2011/2011_1_28.pdf .
8. Synov V. M. Osnovy defektolohii: navch. posibnyk dlia stud. ped. in-tiv / V. M. Synov, H. M. Kobernyk. – K. : Vyscha shkola. – 1994. – 143 s.
9. Sukhomlynskyi V. O. Vychovannia bez pokaran / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: v 5 t. – K. : Vyscha shkola, 1980. – S. 343–347.
10. Shevchuk V. M. Osoblyvosti pedahohichnykh funktsii suchasnoho vchytelia-defektoloha [Elektronnyi resurs] / V. M. Shevchuk. – 2015. – Rezhym dostupu:http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_dosvid_v_Ukraini/Shevchuk.pdf.
11. Yatsenko T. S. Teoriia i praktyka hrupovoi psykhhokorektsii. Aktyvne sotsialno-psykholohichne navchannia: Navchalnyi posibnyk / T. S. Yatsenko. – K. : Vyscha shkola, 2004.–679 s.

Theoretical aspects of forming professional attributes of the future speech pathologist

M. M. Kononova

Abstract. The article analyzes current state of researching the problem of forming professional attributes of the future speech pathologist. Referring to the specialist's model, the social roles, the main types and course of the speech pathologist's work are determined; The general characteristic of the specialist's professionally important qualities is presented. The psychological and pedagogical conditions and educational technology of formation of the future speech pathologist's professional qualities are considered. Problematic issues that need to be resolved are listed.

Keywords: *future speech pathologist, model of specialist, professional attributes, psychological and pedagogical conditions, educational technology.*